

УДК 378

М.С. Кавалевіч

ВЫХАВАННЕ Ў ВЫШЭЙШАЙ ШКОЛЕ: МЕТАДАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

У артыкуле зроблена спроба асэнсаваць выхаваўчы працэс у вышэйшай школе з метадалагічных пазіцый. Дамінантным у даследаванні істотна нераўнаважнага працэсу выхавання з'яўляецца сінергетычны падыход. Працэс выхавання даследуецца як адкрытая нераўнаважная сістэма, у якой фактар выпадковасці можа адыграць вырашальную ролю; генезіс выхаваўчага працэсу забяспечваецца спосабамі інцыравання ўласных тэндэнцый развіцця сістэмы выхавання ў вышэйшай школе.

Задача педагога заключаецца ў тым, каб стварыць найбольш аптымальныя ўмовы для выкарыстання сфармуляваных заканамернасцяў у практычнай дзейнасці.

Уводзіны

Згодна з праграмай сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2001–2005 гг. адукацыя павінна стаць асновай усіх пераўтварэнняў. Адукацыя і здароўе нацыі становяцца прыярытэтнымі на 2006–2010 гг. Гэтыя ж прынцыпы рэалізаваны ў Стратэгіі і Праграме ўстойлівага развіцця Рэспублікі Беларусь да 2010 г.

Стрыжнёвыя задачы гэтай праграмы вырашаюцца ў вышэйшай педагагічнай адукацыі, якая выконвае прынцыпова новую функцыю ў сучасным зменлівым свеце. Канцэпцыя развіцця педагагічнай адукацыі ў Беларусі і праграма яе рэалізацыі адобраны Саветам Міністраў РБ у 2000 г. У якасці рэгулятываў для дасягнення мэты выкарыстаны прынцыпы дамінавання эвалюцыйнай мадэлі рэфармавання, апора на айчынныя традыцыі, пераемнасць і бесперапыннасць педагагічнай адукацыі і інш.

Адным з прыярытэтных кірункаў развіцця сістэмы педагагічнай адукацыі з'яўляецца ўдасканаленне арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу. У выніку выканання Праграмы рэалізацыі Канцэпцыі развіцця педагагічнай адукацыі сярод іншых дасягненняў – распрацоўка мадэлі асобасна-арыентаванага навучання, вызначэнне канцэптальных ідэй асобасна-арыентаванага навучання; распрацоўка метадалагічных аспектаў, што ўтрымліваюць антрапалагічны, экзістэнцыяльны, акмеалагічны, сістэмны падыходы.

Пачынаючы даследаванне працэсаў выхавання ў вышэйшай школе, неабходна ўлічваць трансфармацыйныя працэсы ў сістэме педагагічнай адукацыі. Як адзначаюць даследчыкі, трансфармацыі ахоплваюць усе ўзроўні сістэмы педагагічнай адукацыі: структурна-інстытуцыянальны, тэарэтыка-метадалагічны, змястоўна-інфармацыйны, працэсуальна-тэхналагічны, арганізацыйна-кіравальны [7, с. 43].

На дадзеным этапе даследавання нас цікавіць тэарэтыка-метадалагічны ўзровень, які характарызуецца пераходам ад логікі дыялектычнага матэрыялізму як адзінай метадалогіі педагагічных даследаванняў і дзейнасці – да логікі культуры; ад адназначнай дэтэрмінацыі педагагічнага працэсу – да поліварыянтнасці яго развіцця, сінергетычнасці, асобаснага дэтэрмінізму.

На якасць выхаваўчай работы ў вышэйшай школе ўплываюць трансфармацыі на змястоўна-інфармацыйным узроўні, які характарызуецца адказам ад аднастайнасці вучэбных планаў і праграм на карысць іх шматварыянтнасці, уліку асобасных запытаў студэнцкай моладзі.

На працэсуальна-тэхналагічным узроўні адбываецца пераход ад функцыянальнай падрыхтоўкі спецыяліста да дасягнення яго асобаснай і прафесійнай

самаактуалізацыі за кошт развіццёвых, эўрыстычных, даследчых, практных метадаў. Актуальнымі становяцца развіццё здольнасцяў да самастойнага пошуку, аналізу інфармацыі, прыняцця рашэнняў у нестандартных сітуацыях.

На арганізацыйна-кіравальным узроўні аўтарытарныя метады кіравання выхаваўчым працэсам трансфарміруецца ў дэмакратычныя метады сацыяльнай самаарганізацыі. Пры гэтым на першы план выходзяць працэсы асобнага і прафесійнага самавызначэння і самаразвіцця, фарміруюцца новыя светапоглядныя арыенціры, заснаваныя на ідэях гуманізма, поліварыянтнасці шляхоў развіцця асобы, планавання дамінантнай перспектывы, адкрытасці інфармацыі, ізамарфізму штучнага педагагічнага ўздзеяння і натуральнага працэсу самаарганізацыі асобы.

Хуткія тэмпы сацыяльна-эканамічных і палітычных пераўтварэнняў, змены ў адукацыйнай вобласці патрабуюць адэкватнага рэагавання на ўзроўні педагагічнай, у тым ліку, выхаваўчай тэорыі з улікам новых сацыяльна-эканамічных і выхаваўчых праблем. Узнікла праблема ўзбагачэння педагагікі новымі паняццямі, пераасэнсавання яе метадалагічных асноў.

Метадалогія даследавання выхавання: сінергетычны падыход

Сінергетычныя ідэі паступова пранікаюць у педагагічную навуку. Педагагічны аспект даследавання сінергетычных сістэм прадстаўлены ў работах В.А. Аршынава, М.В. Багуслаўскага, Л.Я. Зорынай, М.С. Кавалевіч, С.П. Капіцы, Я.М. Князевай, С.П. Курдзюмава, Г.Р. Малінецкага, Н.М. Таланчука і інш. Вучоныя даследуюць сінергетычныя заканамернасці педагагічнай дзейнасці, даказана, што сінергетычны падыход заснаваны на дамінаванні ў адукацыйнай дзейнасці самаадукацыі, самаарганізацыі, самакіравання і заключаюцца ў стымулюючым уздзеянні на суб'екта з мэтай яго самараскрыцця і самаўдасканалення ў працэсе супрацоўніцтва з іншымі людзьмі і самім сабою [5; 6; 8].

Сінергетычны падыход грунтуецца на ідэях сістэмнасці, цэласнасці, нелінейнасці, узаемасувязі хаосу і парадку, выпадковасці і неабходнасці, гуманістычных ідэях адаптацыі сістэмы адукацыі да індывідуальных асаблівасцяў навучэнцаў і сацыякультурных змен асяроддзя, канцэпцыі самаактуалізацыі, самаразвіцця, самарэалізацыі.

Педагагічная сінергетыка дае магчымасць па-новаму падыйсці да распрацоўкі праблемы развіцця сістэмы выхавання ў вышэйшай школе, даследуючы яе перш за ўсё з пазіцыі адкрытасці, сатворчасці і арыентацыі на самаразвіццё.

Асноўныя палажэнні сінергетычнай тэорыі выхавання:

1. Сістэма выхавання з'яўляецца адкрытай і знаходзіцца пад уплывам сацыяльна-эканамічных і прававых фактараў.

2. Хаос, праблемная сітуацыя, адсутнасць адзінага рашэння, нявызначанасць светапогляднай пазіцыі, выконвае канструктыўную ролю ў працэсах самаарганізацыі.

3. Для выхаваўчай сістэмы важнае значэнне мае не толькі ўстойлівасць і неабходнасць, але і няўстойлівасць і выпадковасць.

4. Сістэме нельга навязваць тое, што ўступае ў супярэчнасць з яе ўнутраным зместам і логікай разгортвання выхаваўчых працэсаў.

5. Замкнёнасць сістэмы выхавання можа прывесці да такога тыпу ўстойлівасці, які будзе перашкаджаць яе развіццю і прывядзе да эвалюцыйнага тупіка.

6. Выхад на атрактар (сістэму каштоўнасцяў) забяспечвае ўстойлівае развіццё выхаваўчай сістэмы.

7. Развіццё выхаваўчай сістэмы мае фазавы характар: фаза стварэння парадку з хаосу (выхаванне светапогляднай пазіцыі студэнта) і фаза захавання парадку (падтрымка сфарміраванай пазіцыі).

Асноўныя ідэі педагагічнай сінергетыкі.

1. Ідэя нелінейнасці і складанасці педагагічных сістэм. Лінейнае мысленне становіцца недастатковым і нават шкодным, паколькі педагагічная рэальнасць з'яўляецца складанай і нелінейнай. Педагог павінен навучыцца разглядаць студэнта як складаную, нелінейную сістэму, якая валодае воляй і свядомасцю.

Эвалюцыйныя працэсы ідуць да стварэння ўсё больш складаных сістэм шляхам інтэграцыі больш простых, якія развіваюцца ў розным тэмпе. Для пабудовы складанай выхаваўчай сістэмы неабходна кагерэнтна (самаўзгоднена) злучыць падструктуры сістэмы, сінхранізаваць тэмпамеры. У выніку студэнт і педагог як падсістэмы трапляюць у адзіны тэмпамер і пачынаюць жыць у адным тэмпе. Задача педагога – забяспечыць устойлівае развіццё ў адзіным тэмпамеры.

З сінергетычнай тэорыі развіцця вядома, што не любыя структуры і не на ўсялякіх стадыях развіцця могуць быць аб'яднаны ў складаную структуру. Спосабы аб'яднання, пабудовы складанага абмежаваны. Каб узнікла складаная сістэма педагог – студэнт, неабходна пэўная тапалогія, архітэктура ўзаемадзеяння. У якасці “клею” выступае хаос, які звязвае часткі ў адзінае цэлае. У выніку ўзаемадзеяння паміж выкладчыкам (куратарам) і студэнтам ажыццяўляецца выхад на больш высокі ўзровень арганізаванасці, паскараюцца тэмпы развіцця той структуры, якая інтэгруецца ў складаную.

Таму можна сцвярджаць, што працэс выхавання гэта не проста перакладанне ведаў і вопыту старшых пакаленняў малодшым у гатовым выглядзе. Гэта нелінейная сітуацыя адкрытага дыялогу, прамой і зваротнай сувязі, пападання ў выніку вырашэння праблемных сітуацый ў адзіны ўзгоднены тэмпамер [3].

2. Ідэя пра канструктыўную ролю хаосу ў выхаваўчым працэсе.

У якасці цэнтральнай праблемы сінергетыкі выступае праблема ўзаемаадносін парадку і хаосу, крэатыўнай самадастатковасці хаосу. Хаос становіцца прадметам навукі. З пункту гледжання сінергетыкі, пераход хаосу ў парадак і парадку ў хаос мае фундаментальны характар. Сэнс пераходу заключаецца ў пошуку ўстойлівага стану сістэмы, што праяўляецца ў дзвюх супрацьлеглых тэндэнцыях. З аднаго боку, закрытыя (ізаляваныя ад знешніх уздзеянняў) сістэмы імкнуцца да максімальнага хаосу, што выражаецца ў законе ўзрастання энтрапіі ў ізаляванай сістэме. З другога боку, мае месца імкненне адкрытых сістэм да розных формаў упарадкаванасці, што знаходзіць адлюстраванне ў законе змяншэння энтрапіі, або павелічэнне негэнтрапіі ў сістэмах адкрытага тыпу, якія падвяргаюцца ўздзеянню знешняга асяроддзя. Пры гэтым мяжа паміж адкрытымі і закрытымі сістэмамі не мае абсалютнага характару: закрытая сістэма можа стаць адкрытай праз парушэнне ізаляцыі ад знешняга асяроддзя, а адкрытая – замкнутай за кошт ізаляцыі ад знешніх уздзеянняў [8].

Падобна таму як у сінергетыцы крэатыўнасць хаосу звязана з разуменнем апошняга ў якасці “дасягнутага”, постмадэрн прызнае “дасягненне хаосу” змястоўна неабходным этапам нараджэння новых структур. Фармулюецца ідэя свядомага стварэння хаатычнасці ў выніку мэтакіраваных дзеянняў, унясення хаосу ў парадак. А для гэтага неабходна стварыць складаную і шматварыятыўную сітуацыю выбару, стан нестабільнасці, калі “чалавек знаходзіцца на раздарожжы, ва ўмовах нявызначанасці” [4, с. 85].

Чаргаванне хаосу і парадку – універсальны прынцып развіцця. Хаос разбуральны ў дысіпатыўнай структуры становіцца стваральнай сілай, канструктыўным механізмам развіцця сістэмы ў новым кірунку.

3. Ідэя аб значэнні ўстойлівасці і няўстойлівасці, неабходнасці і выпадковасці. Няўстойлівасць – умова стабільнага і дынамічнага развіцця. Устойлівасць і

раўнаважнасць – гэта тупікі эвалюцыі: развіццё адбываецца праз біфуркацыі, праз выпадковасць.

4. Ідэя аб немагчымасці поўнага і дакладнага прагнозу.

Нелінейная сістэма не развіваецца па наканаваным шляху, а блукае па полі шляхоў развіцця, выпадкова выбірае адзін са шляхоў развіцця.

5. Ідэя аб рэзанансным уздзеянні.

Толькі тапалагічна правільныя і свечасовыя ўздзеянні эфектыўны: яны падтрымліваюць самаразвіццё асобы. Гэта вядзе да шматкратнага ўзмацнення творчай актыўнасці чалавека, развіцця яго патэнцыяльных магчымасцяў.

6. Ідэя атрактарнасці.

Пад атрактарам у сінергетыцы разумеюць адносна ўстойлівы стан сістэмы, які як бы прыцягвае да сябе ўсё мноства траекторый сістэмы, прадвызначае такім чынам ход эвалюцыі сістэмы. Паняцце атрактар блізка да паняцця “мэта”, як мэтападобнасць, скіраванасць паводзін адкрытай нелінейнай сістэмы, як існаванне адносна канечнага стану сістэмы, які заканчвае пэўны этап эвалюцыі сістэмы. У псіхалогіі гэта ўстаноўкі, каштоўнасці; у педагогіцы – сэнсы, якія дэтэрмінуюць паводзіны чалавека, будуць яго з патрэбнай будучыні.

7. Ідэя аб фазавым характары развіцця.

Устаноўлена існаванне двух рэжымаў эвалюцыі складаных сістэм: LS – рэжым лакалізацыі структур і ўзрастання інтэнсіўнасці іх развіцця і HS – рэжым стабільнасці развіцця. Перыяды паскоранага “звышхуткага” развіцця змяняюцца перыядам адноснай стабілізацыі [5]. Фазы пераходу у выхаванні ажыццяўляецца ў працэсе якаснай перабудовы атрактараў: сістэмы каштоўнасцяў, светапоглядных устаноў, асобасных сэнсаў.

Заклучэнне

Мы зрабілі спробу асэнсаваць працэс асобасна-прафесійнага станаўлення студэнта на аснове сінергетычнага падыходу. Гэта дало магчымасць выхаду на новыя сэнсажыццёвыя арыенціры, якія могуць быць сфармуляваны як “асобаснае і прафесійнае станаўленне чалавека ў дынамічным свеце”.

У артыкуле даказана эўрыстычная каштоўнасць і перспектыўнасць міждысцыплінарнага сінергетычнага падыходу ў даследаванні і арганізацыі выхаваўчага працэсу. Сінергетычная парадыгма базіруецца на новым светаўспрыманні і вызначае стратэгію навуковага даследавання, адхіляе адналінейны дэтэрмінізм, дазваляе бачыць працэс выхавання шматмерным, самаарганізаваным, адкрытым, нелінейным, часта з нечаканымі сцэнарыямі развіцця.

Сістэма выхавання студэнцкай моладзі ахарактарызуецца як сінергетычная, паколькі з’яўляецца няўстойлівай, флуктуацыйнай, адкрытай для развіцця і прафесійнага станаўлення асобы, фактар выпадковасці тут можа адыграць вырашальную ролю; генезіс асобаснага развіцця можа быць забяспечаны спосабамі ініцыявання ўласных тэндэнцый развіцця сістэмы, якая мае біфуркацыйныя пункты разбурэння пройдзеных шляхоў развіцця, узнікнення веера новых магчымасцяў для пераходу сістэмы на новы этап станаўлення і агульны кірунак гэтых змен – узрастанне самастойнасці адэпта і ўсё больш змястоўныя і адказныя яго адносіны да жыцця. Выхаваўчая сістэма валодае якасцямі нелінейнасці, шматварыянтнасці і непрагназуемасці спосабаў пераходу яе з аднаго стану ў другі. Пабудаваны адэптам праект яго індывідуальнага жыццёвага шляху з’яўляецца толькі агульнай мадэллю, якая ўтрымлівае больш-менш рэальныя варыянты, адзін з якіх можа быць рэалізаваны. Прымяненне прынцыпаў сінергетыкі ў арганізацыі выхаваўчага працэсу дазваляе пераўтварыць гэтую дзейнасць у рэфлексійную, якая стымулюе самаразвіццё.

Антагенез прафесійнага станаўлення прадстаўлены мноствам нераўнаважных станаў і працэсаў (пераходаў і крызісаў), у якіх і адбываецца развіццё чалавека як суб'екта будучай прафесійнай дзейнасці. Гэтым тлумачыцца мноства сцэнарыяў індывідуальнага асобнага і прафесійнага станаўлення, якія не ўкладваюцца ў агульную тэарэтычную канструкцыю. А раўнаважны стан на жыццёвым шляху чалавека – гэта толькі кароткія прыпынкі ў імклівым часе.

Так сінергетыка ініцыіруе новыя падыходы да арганізацыі працэсу асобнага і прафесійнага станаўлення. Цяпер мы ведаем, што гэты працэс уяўляе сабою надзвычай складаную сістэму, здольную спазнаць вялікую колькасць біфуркацый, сістэму, якая валодае вялікай успрымальнасцю ў адносінах да уздзеяння знешняга асяроддзя. Гэта адначасова дае нам надзею і выклікае трывогу: надзею на тое, што нават невялікія педагагічныя ўздзеянні могуць умацняцца і змяняць траекторыю прафесійнага станаўлення на карысць асобнага росту (а адсюль вывад, што індывідуальная актыўнасць студэнта ў працэсе асобнага і прафесійнага станаўлення мае вялікае значэнне), трывогу – таму, што наша педагагічная рэчаіснасць, напэўна, назаўсёды згубіла гарантыі стабільных і вечных законаў і прынцыпаў адукацыі ў вышэйшай школе.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 229 с.
2. Гуманистическая парадигма воспитательной работы в вузе: Сборник научных статей. – Минск : ЗАО “Веды”, 2003. – 125 с.
3. Кавалевіч, М. С. Метадалагічныя асновы сучаснай педагагічнай навукі / М. С. Кавалевіч // Методология, теория и практика естественно-математического образования : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. ; под общ. ред. А. Н. Сендер. – Брест : Изд-во БрГУ, 2007. – С. 111–114.
4. Климов, Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-н/Д. : Феникс, 1996. – 512 с.
5. Князева, Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетей, 2002. – 414 с.
6. Ковалевич, М. С. Методологические основания модернизации профессионального образования / М. С. Ковалевич // Известия Международной Академии Наук Высшей школы. – 2003. – № 3 (25). – С. 101–106.
7. Педагогическое образование в Республике Беларусь: аналитические материалы : практ. пособие / П. Д. Кухарчик [и др.] ; под общ. ред. И.И. Цыркуна. – Минск : БГПУ, 2007. – 235 с.
8. Пригожин, И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М. : Прогресс, 1986. – 431 с.

Kovalevich M.S. Educational process in higher school: methodological aspect

The article endeavours to comprehend the process of upbringing in higher school from the position of methodology. A synergetic approach is dominating in the research of the essentially uneven educational process. Educational process is explored as an open uneven system in which the casual factor can play a decisive role; the genesis of educational process is ensured by the means of initiating personal tendencies of the development of educational system in high school.

The teacher's goal consists in creating optimal conditions for the usage of formulated regularities in practical activities.